

OU Mastercursus *De veelzijdige verlichting*

De grenzen van de Rede

Over aard en overeenkomst van verlichtingscritici Vico en Feyerabend

januari 2019

Begeleiders: Femke Kok en Herman Simissen

Ludo Maas

Van Coothplein 114

4811NH Breda

lgmaas@tele2.nl

studentnummer: 851100805

α.

Er zijn vele wegen die naar de Verlichting leiden, zelfs één via Napels.¹ Deze veelzijdigheid is geen projectie van hedendaagse historici, ze hoort bij de Verlichting. Tijdens de Verlichting krijgen talloze begrippen een nieuwe lading – en worden verrassende denkrichtingen ingeslagen.² Met de opkomst van de moderne wetenschap ontstaan grootse verwachtingen over wat (het denken van) de mens kan bereiken. Tegelijkertijd roept deze ambitie ook zorgen op. Grote denkers als Montesquieu en Kant tonen zich bevreesd over wat een al te grenzeloos om zich heen grijpend 'rationalistisch denken' teweeg kan brengen.³ Deze diepe zucht naar én over kennis vertegenwoordigt voor mij de filosofische kern van de Verlichting.⁴

Te midden van alle vernieuwingsdrang leeft de 'oude' kennistraditie. Meer dan nogal eens wordt gedacht, is de vroege Verlichting een religieus epoche.⁵ Diegenen die ten aanval trekken tegen 'irrationeel bijgeloof' zijn gevormd door hun eigen Godsbesef. Ze leven in een wereld waarin kerk en volksgeloof de kern van het bestaan vormen.⁶ Er moet dus geschipperd worden. Waar ligt het evenwicht tussen het 'rationalistische denken' van de wetenschap en andere manieren van kennisvergaring?⁷ De discussie over de status van (niet-)wetenschappelijke kennis leeft tot vandaag voort, zoals zovele verlichtingskwesities dat doen.⁸

In mijn essay neem ik twee provocatieve denkers onder de loep, met een gepeperde mening over deze epistemologische kwestie. Beiden hebben een *methodisch* boek geschreven over de staat van wetenschap in hun tijd.⁹ De oudste van de twee leeft aan het begin van de achttiende eeuw – precies op het moment dat de Verlichting wordt geboren. Ik doel op de filosoof Giambattista Vico. Hij toont zich een vernieuwer én een conservatief.¹⁰ Vico belijdt haast demonstratief het 'oude' katholicisme, maar deelt het optimisme over de kracht van de 'nieuwe' *ragione*.¹¹ Vico ziet het

1 D. Outram, *The Enlightenment. Third edition* (Cambridge 2011), 5.

2 H. Jürgens, 'Stand van zaken. Welke verlichting? Tijdaanduiding en plaatsbepaling van een begrip' in: *De Achttiende Eeuw* 35 (2003), 47.

R. Vermij, *De geest uit de fles. De Verlichting en het verval van de confessionele samenleving* (Amsterdam 2014), 1.

3 I. Kant, 'Beantwoording van de vraag: wat is verlichting?' in: C. Offermans, *Het licht der rede. De verlichting in brieven, essays en verhalen* (Amsterdam-Antwerpen 2000), 455, 459.
Outram, *Enlightenment*, 2, 7.

Montesquieu, 'Boek XI. Over de wetten die gestalte geven aan de politieke vrijheid in haar relatie tot het staatsbestel' in: *Over de geest van wetten* (Amsterdam 2006; 1748), 230.

4 N. de Condorcet, 'Schets van een historische voorstelling van de vooruitgang van de menselijke geest' in: C. Offermans, *Het licht der rede. De verlichting in brieven, essays en verhalen* (Amsterdam-Antwerpen 2000), 527ev. Zelfs een fanatieke vooruitgangsgelovige als Condorcet – hét tegenbeeld van Vico – peinst: 'wordt er dan niet een limiet bereikt waar de in gelijke mate noodzakelijke wetten elkaar gaan tegenwerken?'
cf. Vermij, *De geest uit de fles*, 4-5, 14, 17

5 Jürgens, 'Welke verlichting?', 45.

C. Peeters, *Gevoelige Ideeën. Over de andere Verlichting* (Amsterdam 2008), 11.

6 cf. J. Veenbaas, *De Verlichting als kraamkamer. Over het tijdperk en zijn betekenis voor het heden* (Amsterdam 2013), 12, 236-237.

Voor Veenbaas is de Verlichting een tijd van 'intense twijfels'. Hij noemt daarbij Vico als voorbeeld.

7 cf. Outram, *Enlightenment*, 143.

8 Outram, *Enlightenment*, 5.

cf. I. Berlin, 'The philosophical ideas of Giambattista Vico' in: *Three critics of the Enlightenment. Vico, Hamann, Herder* (Londen 2000), 159.

9 Jürgens, 'Welke verlichting?', 29, 31, 35-36.

Aangezien beiden hun ideeën ontwikkelen *tegenover* de Verlichtingsdogma's, hanteren ze dus, in de vierdeling van Jürgens, het begrip Verlichting als dichotomie, de verlichte 'kennismethode' fungeert als 'program'. Vico en Feyereabend kunnen daarom ook niet *zonder* de Verlichting.

10 cf. H. Simissen, 'Filosofie van de geschiedenis' in: C. Buskes en H. Simissen (ed.), *Analytische filosofie. Een inleiding* (2014 Nijmegen), 262.

J. I. Israel, *Verlichting onder vuur. Filosofie, moderniteit en emancipatie, 1670-1752* (Franeker 2010; 2006), 630.

cf. Berlin, *Three critics*, 35, 50, 91-92, 96-97.

Peeters, *Gevoelige Ideeën*, 27, 210-211.

Vico wordt door Israel bij het spinozistische kamp getrokken. Berlin ziet Vico als *Tegen-verlichter*.

11 C. Offermans, 'Giambattista Vico. Over oude en nieuwe barbarij' in: C. Offermans, *Het licht der rede. De verlichting in brieven, essays en verhalen* (Amsterdam-Antwerpen 2000), 331.

cf. Israel, *Verlichting onder vuur*, 622.

als zijn taak de antieke kennistraditie met de moderne wetenschap te verenigen.¹² Bijna 300 jaar later treffen wij in de persoon van Paul Feyerabend een wetenschapsfilosoof die zich nog altijd voor dit spanningsveld interesseert.

Dit onderzoek overweegt in hoeverre de kritiek op het 'rationalistisch denken' van de achttiende-eeuwse geschiedfilosoof Vico en de twintigste-eeuwse wetenschapsfilosoof Feyerabend vanuit een vergelijkend perspectief kan worden benaderd.¹³ Door middel van een analyse van Vico's *Over de aard en doel van de moderne wetenschap* en Feyerabends *Tegen de methode*, onderzoek ik hoe de twee denkers het 'rationalistisch denken' van de Verlichting ontleden. Wat zien zij als rationeel en irrationeel? Welke kritiek hebben deze denkers geformuleerd op de wetenschap die ontstaat in de Verlichting? Zijn er belangrijke parallellen te trekken – of verschillen te ontwaren – in hun analyse van 'rationalistische denken'. Welke oplossingen dragen zij aan voor een meer vruchtbare wetenschap? We kunnen zo een beeld krijgen van de Verlichtingskritiek door de eeuwen heen.¹⁴ Hun historische context loopt, uiteraard, sterk uiteen. Bestaat er tussen de kritieken daarom een wereld van verschil?

i.

Wanneer de Verlichting losbarst, nemen radicalen het voortouw, zoals dat gaat bij een revolutie. Vroege verlichtingsdenkers als Malebranche en Arnauld wensen het hele culturele geheugen te wissen, om zo de invoering van één methode in de gehele wetenschap mogelijk te maken.¹⁵ Tijdens *la querelle des anciens et modernes* verdedigen dergelijke radicalen de mening dat zelfs een grootheid als Homerus tekort schiet, mits deze wordt beoordeeld op 'rationele' gronden.¹⁶ De filosoof Vico (1668-1774) mengt zich vanuit Napels in de debatten.¹⁷ Hij buigt zich over de vraag wat 'rationeel' mag heten, en hoe ver het moderne redegebruik kan (mag, moet) gaan. In *Over aard en doel van de moderne wetenschap* houdt de Napolitaan de nieuwe 'kritische methode' tegen het licht. Hij vergelijkt deze opkomende wetenschapsmethode met de antieke wegen tot kennis van de Grieken en Romeinen. Vico kondigt aan dat deze 'vergelijking' wat hem betreft in een gelijkspel moet eindigen.¹⁸ Daarmee is niet gezegd dat Vico geen invloeden ondergaat van de Franse radicaliseringstendenzen.¹⁹ Meestal betoont Vico zich echter voorzichtiger dan zijn radicale collega's. De wijsgeer kan waardering opbrengen voor de 'kritische methode', maar benadrukt dat de moderne wetenschapsopvatting het 'waarschijnlijke' uit het oog verliest. De nieuwe 'kritische methode' staat zichzelf in haar zuiverheidsmanie niet toe *waarschijnlijkheden* te ontwaren. Een doorgeslagen 'rationalistisch' denker *dealt* enkel nog in onbetwifelbare waarheid. Dan blijft er volgens Vico weinig over waarop wij onze kennis kunnen stutten.

Israel meent overigens dat Vico's 'overdreven' belijdenis van het katholicisme ironisch moet worden opgevat.

12 G.B. Vico, *Over aard en doel van de moderne wetenschap* (Groningen 1995; 1708), 14.

cf. Outram, *Enlightenment*, 101-102.

Misschien moeten we zeggen, traditie en 'rationalistisch denken' niet te laten *scheiden* door de 'kritische methode'.

13 In *Tegen de methode* spendeert Feyerabend een deel van zijn boek aan het vergelijken van de 'praktische' methode van Galilei met de rigide dogma's van de 'rationalistische' wetenschap. Het hele doel van *Over aard en doel van de moderne wetenschap* is (uiteraard) het vergelijken van de methode van de 'antieke tijd' met de 'kritische methode'.

14 cf. Jürgens, 'Welke verlichting?', 43.

Om het verwijt van presentisme dat Neugebauer-Wölk maakt, voor te zijn; ik beweer niet dat Vico en Feyerabend precies dezelfde rede of wetenschap bekritisieren, maar wel een *verwant* type. Presentisme (of 'anachronisme') staat als *denkbaar* concept overigens ver van Vico's geschiedenisopvatting. Berlin stelt vichiaans dat de invloed van de ene denker op de andere, 'anything but direct' hoeft te zijn. (cf. Berlin, *Three critics*, 10, 97.)

15 B. Roest, 'Vico's pleidooi voor een methodologisch pluralisme' in: G.B. Vico, *Over aard en doel van de moderne wetenschap* (Groningen 1995; 1708), 99.

cf. Berlin, *Three critics*, 29, 127.

16 Vermij, *De geest uit de fles*, 151.

17 cf. Roest, 'Vico's pleidooi', 96.

18 Vico, *Over aard en doel*, 14.

19 G.B. Vico, *Over aard en doel van de moderne wetenschap* (Groningen 1995; 1708), 81.

Oók Vico dreigt echter wel degelijk soms het oude op te blazen. Vico's idee om alle perfecte kunst maar te vergeten, is bijvoorbeeld haast futuristisch te noemen

Jonathan I. Israel, *Democratische verlichting. Filosofie, revolutie en mensenrechten, 1750-1790* (Franeker 2015; 2011), 398, 425.

Vico huldigt een meer gematigde, nogal voorzichtige opvatting van redegebruik. Het gezonde verstand wordt volgens hem juist 'gaande' gehouden door waarschijnlijkheden.²⁰ Wanneer de wetenschap het niet-zekere verkiest te *vergeten*, ontkent het dat de natuur grillig is.²¹ In plaats van de universalistische ambitie te huldigen dat via 'de kritische methode' de natuur *an sich* valt te doorgronden, stelt Vico voorop dat de natuur 'irrationeel' is. De mens kan hier met zijn moderne methodes en dankzij zijn rede weliswaar een wil aan *opleggen*, maar daarmee ziet de mens enkel wat het zelf heeft gecreëerd, oftewel (de grenzen van) de eigen methode.²² Om werkelijk *redelijk* te werk te gaan, moeten we rekening houden met het 'irrationele', dat ontsnapt aan ons methodisch denken. Een prikkelend voorbeeld ontleent Vico aan de geneeskunst. Hij stelt: ziekten zijn altijd weer nieuw, zoals er ook steeds andere zieken zijn.²³ Gaat het erom de geneeskunst volgens het boekje toe te passen, of gaat het erom de zieke te genezen?²⁴

Drie eeuwen later huldigt de Oostenrijkse filosoof Feyerabend (1924-1994) een even pragmatische, zelfs performatieve definitie van 'rationaliteit'.²⁵ Ook hij verdedigt het belang van een bescheiden wetenschapsoopvatting, die niet *vooraf* pretendeert het verschil tussen rationeel en irrationeel voor eens en voor altijd te kunnen bepalen. Feyerabend verwijt 'rationalistische denkers' een arrogante houding, een verstarring die hij het wetenschappelijke 'autonomieprincipe' doopt.²⁶ Feyerabend doelt met de term op de wetenschappelijke ambitie om zichzelf tot de maat der dingen uit te roepen.²⁷ Alleen wetenschap fungeert tegenwoordig als de weg naar de waarheid. Dit methodologische monisme wijst volgens hem op een geen rekening willen houden met de veranderlijke wereld waarin we leven.²⁸ Wetenschap gaat fungeren als 'het enige zuivere geloof' dat zich boven (of zelfs buiten) de traditie plaatst.²⁹ Echter, de wereld *onderkennen* vereist veel meer dan vasthouden aan de wetenschappelijke definitie – *rechtvaardiging*³⁰ – van 'rationaliteit'.³¹ Onze wereld is gevuld met kunst, literatuur, mythen, muziek, en talrijke andere denkramen die wezens gebruiken om de wereld te begrijpen.³² Dat alles is voor Feyerabend evenzeer 'rationeel', een vorm van *weten-schap*.³³ Rationeel te werk gaan, betekent voor Feyerabend *durven* proberen. Hieruit vloeit zijn credo voort: *Anything goes*. Hij bedoelt daarmee niet dat alles mag, maar dat alles – in

20 Vico, *Over aard en doel*, 21.

21 G.B. Vico, *Over aard en doel van de moderne wetenschap* (Groningen 1995; 1708), 23-24.

22 Vico, *Over aard en doel*, 28.

23 Vico, *Over aard en doel*, 37.

24 cf. Vico, *Over aard en doel*, 24, 36-37 (over een holistische aanpak), 40, 81-82.

'De maatstaf moet zich naar de lichamen plooiën' [en niet het lichaam naar de maatstaf] (p. 40)

25 Feyerabend, *TdM*, 45.

26 Feyerabend, *TdM*, 65, 183, 342.

Feyerabend polemiseert met Popper. Hij noemt hem 'een van de relikwieën van de Verlichting.' 'Ik [Feyerabend] maak bezwaar tegen een rationalistische interpretatie en verdediging van de wetenschap.'

27 cf. C. Widdershoven-Heerding (ed.), *Wetenschapsleer* (Heerlen 1995), 64.

In het natuurwetenschappelijk wereldbeeld is eigenlijk geen plaats voor de menselijke geest.

28 Feyerabend, *TdM*, 248.

cf. Vico, *Over aard en doel*, 23, 37, 39-40.

cf. Berlin, *Three critics*, 8, 59, 62.

Vico wijst dikwijls op de veranderlijkheid van de (menselijke) natuur.

29 Feyerabend, *TdM*, 229, 236.

30 Vico, *Over aard en doel*, 56-79.

Vico besteedt het grootste deel van zijn verhandeling aan het recht. Bijzonder intrigerend – en verwarrend duister – is aldaar Vico's opmerking dat onze [moderne] rechtsgeleerden de wet in overeenstemming met de feiten probeert te brengen. Iets dat uiteraard tot een almaar uitdijend wetboek vol uitzonderingen leidt. We kunnen ons afvragen of dit eigenlijk ook niet voor een werkelijk pluralistische wetenschap geldt.

cf. P. Feyerabend, *Tegen de methode* (Rotterdam 2008; 1993), 141-142, 161-163.

31 cf. Feyerabend, *TdM*, 225, 238, 278.

32 Offermans, 'Giambattista Vico', 348.

Feyerabend, *TdM*, 220.

Vormgeving houdt volgens Feyerabend ook niet op bij de 'woorden' van mensen. Dieren en zelfs planeten kennen immers geen woorden, maar vormen de wijze waarop de wereld *zich voordoet* en zoals *ze is*.

cf. Berlin, *Three critics*, 82 [over het belang van literatuur], 133.

33 Met deze tweedeling van het woord wil ik er ook op wijzen dat het gebruik van het woord 'wetenschap' in de context van de Verlichting (als historische periode) eigenlijk een anachronisme is.

principe – geprobeerd zou *kunnen* moeten worden om tot kennis te komen.³⁴ Hierin wijkt hij niet af van de belangrijkste vertegenwoordiger van het 'kritisch rationalisme', Karl Popper. Waar Popper echter meent dat de opgedane kennis ('het idee'), methodisch moet worden getoetst, oftewel, *moet* kunnen worden gestut op sluitende bewijzen, polemiseert Feyerabend met deze justificatie-eis.³⁵ Voor Feyerabend bestaat er géén verschil tussen de 'context of discovery' en de 'context of justification'. Recentelijk hebben wetenschapsfilosofen Feyerabends bepaald anarchistische stelling proberen te verfijnen.³⁶ Het probleem schuilt erin dat Feyerabend zelf ook aan een door hem vooronderstelde, scherpe dichotomie blijft vasthouden. Het wetenschappelijk proces is echter oneindig veel complexer. In het ontstaan van (delen van) een nieuwe theorie wisselen ontdekking en rechtvaardiging zich af – zelfs in zo'n sterke mate dat deze componenten nauwelijks nog van elkaar te onderscheiden vallen. Ze moeten dus niet *tegenover* elkaar geplaatst worden. Het lijkt daarom wijzer om te accepteren dat wetenschap *tegelijkertijd* opportunistisch opereert (zoals Feyerabend beweert) én in een door verifieerbare bewijzen en dankzij consensus geschraagde 'kritisch-rationalistische' traditie werkt, zoals Kuhn én Popper staande houden.³⁷

ii.

In het voorgaande hebben we gezien dat Vico en Feyerabend stevige bedenkingen hebben geformuleerd bij de manier waarop het 'rationalistisch denken' in de wetenschap wordt vormgegeven, zowel qua inhoud als vorm. De wetenschap is sinds de Verlichting gaan functioneren als een kolos van kennis, een indrukwekkend gebouw dat luid wordt geprezen.³⁸ Vico en Feyerabend beargumenteren ieder voor zich dat dit gebouw vooral aan de buitenkant eenheid uitstraalt – erger nog, de 'kritische methode' (of, in de woorden van Feyerabend, 'het kritische rationalisme') dwingt haar beoefenaars slechts stenen aan de buitenkant aan te leggen.³⁹ Binnen de 'rationalistische' wetenschapsmethode, zo meent Feyerabend, reageert het dictaat van de 'consistentietheorie'. Wetenschappers zoeken enkel naar feiten die overeenstemmen, een theorie wordt pas terzijde geschoven, wanneer er zéér dringende redenen zijn dit te doen.⁴⁰ Alternatieve hypothesen vormen daardoor ongewenste bouwelementen. Men houdt vast aan de status quo.⁴¹ Vico formuleert al vroeg een vergelijkbare kritiek.⁴² Hij omschrijft de staat van de wetenschap met de volgende metafoor: 'De moderne fysici zijn als mensen wiens ouders hen een gebouw hebben geërfd dat niets aan prachtig en luxe te wensen overlaat, zodat hen niets anders te doen staat dan [...] versieringen aan te brengen.'⁴³ Het vervangen van huisraad wordt uitgesloten.⁴⁴ Vico benoemt het probleem dat de Kuhn eeuwen later het 'paradigmatisch denken' zal noemen.⁴⁵

34 cf. Feyerabend, *TdM*, 53, 244, 283.

35 'The History of the Distinction between the Context of Discovery and the Context of Justification', *Max Planck Institut* (https://www.mpiwg-berlin.mpg.de/research/projects/DeptII_AufrechtMonica_History)
'The distinction between the context of discovery and the context of justification (or, as Popper would say, "how an idea occurs to a man" versus "whether the idea is justified") was for a long time extremely influential in maintaining traditional views of objectivity and science within philosophy'.

36 P. Hoyningen-Huene, 'Context of discovery versus context of justification and Thomas Kuhn', 2.
(http://cfcul.fc.ul.pt/Seminarios/hoyningen-huene_Discovery%5B1%5D%5B1%5D.pdf)

37 R. Springer de Freitas & R. Pietrobon, 'Whoever could get rid of the context of discovery/context of justification dichotomy? A proposal based on recent developments in clinical research' in: *Journal of Medicine and Philosophy* 32, 1 (2007), 26. (<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03605310601162940>)

38 Feyerabend, *TdM*, 174.
Condorcet, Schets, 520, 526, 530-532.

39 Feyerabend, *TdM*, 168-174

40 Feyerabend, *TdM*, 65.

41 Feyerabend, *TdM*, 247.

42 cf. Berlin, *Three critics*, 21.

Berlin omschrijft Vico als een man 'born before his time [...]'

43 Ook bij Hume keert deze beeldspraak terug. (cf. D. Hume, *An enquiry concerning human understanding* (Cambridge 2014; 1748), 126.)

44 cf. Vico, *Over aard en doel*, 28-29.

'Wij aanschouwen daarom altijd deze fysica, ook als we onze blik op het universum richten.' En: 'Wij bewijzen de geometrische vergelijkingen omdat we de geometrie zélf maken.'

45 cf. Feyerabend, *TdM*, 221-223.

Wat is volgens Feyerabend en Vico het gevaar? De kritische methode dwingt de beoefenaars het spel volgens conventies te spelen. De wetenschap wordt de nieuwe *totaalvisie*.⁴⁶ Vico meent dat dit zorgt voor creatieve armoede, de ir-rationele paden mogen niet langer worden ingeslagen.⁴⁷ Fantasie kan wat betreft Vico enkel nog in de kunsten gevonden worden, die men tegenwoordig als de laatste ontsnappingsroute onderwijst, om te ontkomen aan de overtuigingen waarmee wij volgens de wetenschap de wereld dienen te bekijken. Verbeelding wordt verbannen naar het domein van de 'dagdromen', weg van de 'ware' wereld.⁴⁸

Wetenschap kan in de ogen van Feyerabend en Vico echter geen vooruitgang boeken zonder verbeelding.⁴⁹ Het woord 'verbeelding' (*fantasia*) staat aan de basis van hun denken.⁵⁰ Iedere wetenschappelijke ontdekking vindt plaats door een dappere sprong naar voren te wagen, een ad hoc-ingeving te krijgen die een 'ver uiteenliggende overeenkomst' ziet.⁵¹ Om de kans hierop te vergroten, pleiten beiden voor een verbreding van het gangbare wetenschapsbeeld.⁵² Volgens Vico verhindert 'de kritische methode' de ontbolstering van (jeugdige) verbeeldingskracht, die noodzakelijk is om een groot denker te worden.⁵³ De wetenschap kan niet zonder 'verbeeldingskracht' worden begrepen.⁵⁴ Nar de mening van Feyerabend worden de hersenen van jongeren tegenwoordig omgesmolten tot ze 'ieder onsje verbeeldingskracht kwijt zijn'.⁵⁵ De vraag blijft dan wel (be)staan, of beide denkers niet al te zeer de formele kant van wetenschap benadrukken.⁵⁶ Is er voor het vinden van passende bouwstenen soms geen inventiviteit nodig? Belangrijker: Feyerabend verwijt wetenschappers dat zij zich helemaal niet aan de eigen methodologie te houden – da zij sjoemelen, oftewel, wel degelijk ongefundeerde, wilde sprongen te wagen. Is de praxis dan niet *alsnog* fantasierijk?⁵⁷

iii.

Bij alle kritiek rest nog altijd de vraag: hoe zouden wij volgens Vico en Feyerabend dan wél kennis moeten (en kunnen) vergaren? Een lastige kwestie, bescheidenheid is gepast.⁵⁸ Hier lijken de wegen van Feyerabend en Vico zich te scheiden. Vico is als Verlichtingsdenker overtuigd dat 'de waarheid' voor de menselijke geest bereikbaar is.⁵⁹ Hij gelooft in de kracht van de *ragione*, iets dat gezien

Feyerabend zelf noemt zijn eigen opvattingen 'onderhand vrijwel identiek' met die van Kuhn. Alleen betwist hij de *mogelijkheid* van 'politieke autonomie' die Kuhn voor de wetenschap opeist. (cf. Outram, *Enlightenment*, 112).

46 cf. Vermij, *De geest uit de fles*, 124-25.

De antieke filosofie was een *totaalsysteem* en werd vervolgens vervangen door een natuurwetenschappelijk systeem.

47 cf. Vico, *Over aard en doel*, 81-82.

48 cf. Peeters, *Gevoelige Ideeën*, 35.

cf. Feyerabend, *TdM*, 74-76.

De wereld verandert in een extern onderzoeksobject dat volledig losraakt van ons Zelf.

cf. Outram, *Enlightenment*, 75.

49 cf. Outram, *Enlightenment*, 21.

Gedurende de Verlichtingstijd waren er talloze belangrijke mystieke tendensen, zoals de vrijmetselaars.

50 cf. Berlin, *Three critics*, 80, 96.

'That immense effort of imagination [imaginative understanding] of which Vico never tires of talking [...].'

51 Vico, *Over aard en doel*, 22, 30.

cf. Feyerabend, *TdM*, 139-140.

52 cf. Vico, *Over aard en doel*, 21-22.

Feyerabend, *TdM*, 183.

De poging om de grenzen van een gegeven conceptueel systeem te *doorbreken* is essentieel voor onderzoek.

53 Vico, *Over aard en doel*, 21.

54 Vico, *Over aard en doel*, 22.

cf. Berlin, *Three critics*, 126.

55 Feyerabend, *TdM*, 175.

56 cf. Offermans, 'Inleiding', 17.

57 cf. Feyerabend, *TdM*, 298.

58 Niet voor niets besluiten Feyerabend en Vico hun verhandelingen met bescheidenheidstopoi. (Feyerabend, *TdM*, 40-41, 279 en Vico, *Over aard en doel*, 89-90).

59 Vico, *Over aard en doel*, 14, 16-17, 20.

Het gegeven dat Vico aangeeft de voordelen van beide tijdvakken willen verenigen, wijst op Vico's Verlichtingsinborst. (cf. Israel, *Verlichting onder vuur*, 501-502).

cf. Berlin, *Three critics*, 161.

Vico's historische context niet verwondert.⁶⁰ Vico leeft in een tijd waarin de Verlichting aanslaat. Hijzelf vertoont het vertrouwen en de ambities die daarbij horen.⁶¹ Vico's epistemologie mag soms opmerkelijk postmodern-constructivistisch aanvoelen, zijn door de antieken geïnspireerde denktrant blijft het platoons-idealisme trouw.⁶² Voor hem valt de 'orde' achter de schijn te ontdekken.⁶³ Feyerabend wenst juist 'ontsnappen' aan te strak gespannen theoretische touwen.⁶⁴ Hij wil wegblijven van al het speculatieve gepraat over 'waarheid'.⁶⁵ Iedere orde is voor de Oostenrijkse relativist een illusie. In een vergelijkend wetenschapspectief blijft dit het cruciale verschil tussen de twee filosofen.

Toch is er een parallel te trekken tussen Feyerabend en Vico wanneer zij een oplossing suggereren voor een meer vruchtbare wetenschap. Aan zijn pleidooi voor *fantasia* knoopt Vico een hervormingsplan voor het hoger onderwijs.⁶⁶ De geest ['der toehoorders'] moet niet in een keurslijf worden gedwongen.⁶⁷ Ook voor Feyerabend is de vrijheid die een oneerbiedige – kunstzinnige – houding biedt, een noodzakelijk middel om nieuwe kenmerken van de wereld te ontdekken.⁶⁸ Een dwingende oplegging van 'de meer bekende methodologieën' zou, zo provoceert hij, rampzalige gevolgen hebben.⁶⁹ Een goede opleiding moet daarom niets opdringen, maar een algemeen palet aan vaardigheden moeten bieden, die een leerling in staat stellen zijn *eigen* weg te vinden, en te kiezen.⁷⁰ Het onderwijs leert studenten dat ook wetenschappers en deskundigen feilbaar zijn.⁷¹ Dit is een gewaagde, zelfs riskante these van Feyerabend, die dan immers óók voor sceptische deskundigen zal moeten gelden.⁷²

Vico continueert zijn betoog voor onderwijshervormingen met een streng advies. Hij houdt vast aan zijn voorkeur voor de antieke periode. Kennis van alternatieve, oudere tradities is dus gewenst.⁷³ Het is van belang een stap 'buiten de cartesische cirkel' van het 'rationalistisch denken' te leren zetten.⁷⁴ Vico pleit voor de antieke leer der 'topiek' als kennisbron. Alleen via het associatief-verbindende proces van de topiek kunnen wij nieuwe ideeën blijven ontwikkelen. De 'rationalistische' toetsing moet iets van later zorg blijven, de *revelatie* – het vinden van een argument – gaat hieraan vóóraf.⁷⁵

60 cf. Roest, 'Vico's pleidooi', 95.

Roest wijst op de historische context van Vico. Als leraar retorica te Napels verkeerde deze in een vrij 'lage' maatschappelijke positie. Een provocatieve rede bood hem de kans zichzelf te presenteren tegenover een publiek van notabelen, collega's en studenten. Feyerabend – op zijn beurt – leeft in een periode waarin Foucault, Latour en Kuhn ook al kanttekeningen bij de *praxis* van de 'rationalistische' wetenschap plaatst. Er is dus een klimaat – én een publiek – voor Feyerabends aanval. (cf. Israel, *Democratische verlichting*, 13).

61 Simissen, *Filosofie van de geschiedenis*, 262.

Offermans, Giambattista Vico, 330.

Zo meent Vico in zijn hoofdwerk *Scienza Nuova* de terugkerende stadia in de ontwikkeling van de mensheid bloot te kunnen leggen. De titel van dit werk wijst al op Vico's tijdsgeest waarin het geloof in 'wetenschap' overheerst.

62 cf. Israel, *Verlichting onder vuur*, 618-619, 633-635.

63 Berlin, *Three critics*, 12, 33, 129.

64 Feyerabend, *TdM*, 223, 243-244.

65 Feyerabend, *TdM*, 146, 255.

Merkwaardig genoeg beweert Feyerabend even later dat elke methode uiteindelijk tot metafysica leidt.

66 Roest, 'Vico's pleidooi', 103-104.

cf. Feyerabend, *TdM*, 53-54, 68.

67 cf. Vico, *Over aard en doel*, 42.

68 Feyerabend, *TdM*, 74.

cf. A. Klukhuhn, *Licht*, 226.

69 cf. Feyerabend, *TdM*, 123.

70 Feyerabend, *TdM*, 175-176.

cf. Israel, *Verlichting onder vuur*, 617.

71 Feyerabend, *TdM*, 264.

cf. Vico, *Over aard en doel*, 27, 54-55, 91.

72 cf. D. Hume, *An enquiry concerning human understanding* (Cambridge 2014; 1748), 117ev.)

Zoals Hume in zijn aanval op 'excessief' scepticisme uitlegt. Hij pleit voor een 'gematigd' scepticisme.

73 Feyerabend, *TdM*, 175-176.

74 Feyerabend, *TdM*, 131, 134, 250.

cf. Vico, *Over aard en doel*, 73.

75 Vico, *Over aard en doel*, 22.

Feyerabend richt zich eveneens op de oudheid om 'buiten het bereik van de routinematige reacties' te komen.⁷⁶ Hij onderbreekt het tot dan toe natuurkundig getinte *Tegen de methode*, voor een analyse van de archaische schilderkunst en de homerische epiek.⁷⁷ Hij benadrukt daarmee net als Vico de lessen die uit de antieke periode kunnen worden getrokken. Feyerabend waardeert bij de oude Grieken de *afwezigheid* van dogma's en de *aanwezigheid* van het besef dat kennis niet uniform is.⁷⁸ De Oostenrijker gaat in het speculatieve hoofdstuk te werk zoals Vico heeft voorgesteld. Feyerabend neemt het ene voorbeeld (de archaische schilderkunst) en zoekt vervolgens naar een ander argument op 'een ver uiteen gelegen gebied' (Homerus) om zijn pleidooi voor 'out of the box-denken' te ondersteunen.⁷⁹ Hij illustreert hoe beide kunstvormen een voorkeur voor topische formuleringen delen.⁸⁰ Dit brengt ons dus zelfs *in* het gekozen voorbeeld terug bij Vico's advies.⁸¹ Waar het beide denkers met hun voorbeelden uit de antieke periode om gaat, is dat kennis uiteindelijk een *menselijke* creatie, een in de loop der jaren ontstaan artefact. uit het ons verleden.⁸² Feyerabend meent om die reden dat we veranderingen in onze kennis moeten bestuderen als dat wat ze zijn: een menselijk product.⁸³ Vico vat deze opvatting eeuwen eerder al samen in zijn beroemde uitspraak; 'verum est ipsum factum'.⁸⁴

o.

Met dit korte essay heb ik onderzocht in hoeverre de verlichtingskritiek van Vico vanuit een vergelijkend perspectief kan worden benaderd als de latere aanval op het 'kritisch rationalisme' van Feyerabend. Kanttekeningen bij het 'rationalistisch denken' zijn sinds de opkomst van de wetenschap steeds aanwezig geweest, wat op het zelf-reflectief vermogen wijst van diezelfde nieuwe wetenschapsopvatting.⁸⁵ Een goede wetenschapper nodigt ons uit zijn hypothesen aan te vallen.⁸⁶ De grootste verlichtingsdenkers hebben deze denkhouding altijd belichaamt, zoals de twijfels van Kant, Montesquieu, Franklin en Condorcet illustreren. Ze boden zo een wenk tot corrigerende kritiek.⁸⁷

Feyerabend en Vico hebben deze uitnodiging met beide handen aangegrepen. Zij waarschuwen, gescheiden door de eeuwen, luid voor de gevaarlijke, reductionistische kanten van het 'rationalistisch denken'.⁸⁸ Net als Kant zijn ze daarbij uit op verbetering – en keren zij zich tegen

cf. Hume, *Dialogues*, 26, 29-30.

Philo: 'But the ideas in a human mind, we see, by an unknown, inexplicable economy, *arrange themselves* [...]'.
cf. Feyerabend, *TdM*, 197.

Ook Feyerabend analyseert hoe een argument volgens antieke denkers soms 'in-valt.' Een pril vermoeden dat Peirce 'abductie' zou noemen.

Ook Feyerabend analyseert hoe een argument volgens antieke denkers soms 'in-valt.' Een pril vermoeden dat Peirce 'abductie' zou noemen.

76 Feyerabend, *TdM*, 183-184.

77 Feyerabend, *TdM*, 179-218.

78 Feyerabend, *TdM*, 196-197, 208-209, 298-301 (Over mythen als gecodeerde kennis, een vichiaanse gedachte).

cf. Hume, *Enquiry*, 117.

79 Feyerabend, *TdM*, 226, 234-236.

Voor de hegeliaanse Feyerabend bestaat er op dialectische wijze *alleen* praktijk: Er is géén traditie die onaangetast zal blijven door wat er omheen gebeurt. Denk hier ook aan Campanella's 'cognoscere est esse'. (cf. Berlin, *Three critics*, 33.) Campanella, was een monnik die in Napels (!) gevangen zat. Hij schreef een apologie (!) voor Galilei.

80 Feyerabend, *TdM*, 188-194.

81 Vico, *Over aard en doel*, 48-50

Vico ontvouwt óók een theorie over de homerische taal, die hij als 'een manier van verbindingen leggen' beschouwt.

cf. Israel, *Verlichting onder vuur*, 620-624.

82 cf. Outram, *Enlightenment*. 88.

83 Feyerabend, *TdM*, 201.

84 Vico, *Over aard en doel*, 13, 29, 68.

Vergelijk deze uitspraak met Pope's 'The proper study of mankind is man', en: Hume, *Enquiry*, 126-127.

cf. Feyerabend, *TdM*, 339.

Feyerabend haalt Bacon aan: 'Alle percepties, zowel van de zintuigen als van de geest, verwijzen naar de mens en *niet* naar het universum.'

85 cf. Y.N. Harari – *Sapiens: A brief history of humankind* (New York 2014), 275-279.

Dit is dan ook de mening die Harari in zijn uiterst populaire, recente wetenschapsgeschiedenis *Sapiens* verkondigt.

86 Vico, *Over aard en doel*, 92.

87 cf. Offermans, 'Inleiding', 16-17

88 cf. Vico, *Over aard en doel*, 25-26, 41.

dogmatische verstarring.⁸⁹ Waar Feyerabend soms woedend met de moderne wetenschap strijdt, ontwaren we bij Vico de mildheid die veel Verlichte denkers van het midden kenmerkt. Omdat Feyerabend in *Tegen de Methode* vooral met de 'kritische rationalist' Popper poogt af te rekenen, kan men zich afvragen of hij zich niet met een hopeloos achterhoedegevecht bezighoudt. Feyerabend voert een strijd die al in de Verlichting en dóór de Verlichters – zoals Vico! – werd gevoerd. Het 'rationalisme' (in cartesiaanse zin) was in de twintigste eeuw al ten onder, onder meer bekritiseert door de fenomenologie. Hún voorbeeld Vico was daarentegen in zijn tijd, bij de tijd.

Niet zonder reden temperde Feyerabend zijn kritiek dan ook in de loop der jaren. Hij 'verstopt' in de laatste versie van *Tegen de Methode* in een voetnoot een waardering (!) voor de de *menselijkheid* van de rede.⁹⁰ Dat blijft een idee dat de moeite waard is om in de oren te knopen. Daarom concludeer ik hier dat Vico en Feyerabend de wetenschap een gelijkaardige spiegel voorhouden, afgestemd op hun beider historische context. Ze pleiten voor de *moed* te erkennen dat het menselijk denken te allen tijde iets kunstigs zal houden.⁹¹ Een bescheiden besef dat in één moeite door een aardse grens aangeeft, en een weidse *fantasia* verdedigt.⁹²

cf. Berlin, *Three critics*, 165-166.

Hoewel Berlin, Vico als een *Tegenverlichter* afschildert, suggereert hij tegelijkertijd dat Vico een synthese gaf van de grote [Franse] Verlichtings-stromingen van zijn tijd.

cf. Feyerabend, *TdM*, 233-235.

89 Israel, *Democratische verlichting*, 398.

cf. Kant, 'Wat is verlichting?', 46.

90 cf. Berlin, *Three critics*, 101, 130, 137.

Daarom komt de Vico-interpretatie die Berlin geeft me subtieler voor dan die van Israel. Israel maakt een radicaal van Vico – hetzelfde geldt overigens voor Roest. Berlin, daarentegen laat zien hoe Vico vele elementen in zich verenigt.

cf. Klukhuhn en Gerritsen, 'Werk in uitvoering', 24-25.

Klukhuhn en Gerritsen merken op dat met iedere nieuwe editie van *Tegen de methode* Feyerabend opschuift naar midden. (Feyerabend, *TdM*, 294, voor de bedoelde voetnoot).

91 cf. Berlin, *Three critics*, 107, 112.

Vico, *Over aard en doel*, 55, 87.

Feyerabend, *TdM*, 249.

92 *Rick and Morty* episode 6, seizoen 1. <https://www.youtube.com/watch?v=W5JqB6e5QwU>

Zie de afbeelding op de voorpagina. De 'geflipte' wetenschapper Rick, legt aan zijn neefje Morty uit dat de wetenschap fouten kan maken. Zijn argumentatie intrigeert. 'Sometimes science is more art than science'. Hij voegt daar meteen aan toe: 'a lot of people don't get that!'.

Literatuur

Boeken

Berlin, Isaiah, *Three critics of the Enlightenment. Vico, Hamann, Herder* (Londen 2000).

Feyerabend, Paul, *Tegen de methode* (Rotterdam 2008; 1993).

Harari, Yuval Noah, *Sapiens: A brief history of humankind* (New York 2014).

Hume, David, *An enquiry concerning human understanding* (Cambridge 2014; 1748).

Hume, David, *Dialogues concerning natural religion* (Indianapolis 1970; 1779).

Israel, Jonathan, *Verlichting onder vuur. Filosofie, moderniteit en emancipatie, 1670-1752* (Franeker 2010; 2006)

Israel, Jonathan, *Democratische verlichting. Filosofie, revolutie en mensenrechten, 1750-1790* (Franeker 2015; 2011).

Klukhuhn, André, *Licht* (Amsterdam 2016).

Offermans, Cyrille, *Het licht der rede. De verlichting in brieven, essays en verhalen* (Amsterdam-Antwerpen 2000).

Outram, Dorinda, *The Enlightenment. Third edition* (Cambridge 2011).

Peeters, Carel, *Gevoelige Ideeën. Over de andere Verlichting* (Amsterdam 2008).

Veenbaas, Jabik, *De Verlichting als kraamkamer. Over het tijdperk en zijn betekenis voor het heden* (Amsterdam 2013).

Vermij, Rienk, *De geest uit de fles. De Verlichting en het verval van de confessionele samenleving* (Amsterdam 2014).

Vico, Giambattista, *Over aard en doel van de moderne wetenschap* (Groningen 1995; 1708).

Widdershoven-Heerding, Ineke, *Wetenschapsleer* (Heerlen 1995).

Artikelen/Hoofdstukken

Condorcet, Nicolas de, 'Schets van een historische voorstelling van de vooruitgang van de menselijke geest' in: C. Offermans, *Het licht der rede. De verlichting in brieven, essays en verhalen* (Amsterdam-Antwerpen 2000), 516-540.

Jürgens, Hanco, 'Stand van zaken. Welke verlichting? Tijdaanduiding en plaatsbepaling van een begrip' in: *De Achttiende Eeuw* 35 (2003), 28-53.

Kant, Immanuel, 'Beantwoording van de vraag: wat is verlichting?' in: C. Offermans, *Het licht der rede. De verlichting in brieven, essays en verhalen* (Amsterdam-Antwerpen 2000), 453-459.

Klukhuhn, André en Rein Gerritsen, 'Werk in uitvoering. Inleiding bij de Nederlandse editie', in: P.

Feyerabend, *Tegen de methode* (Rotterdam 2008; 1993), 11-31.

Montesquieu, 'Boek XI. Over de wetten die gestalte geven aan de politieke vrijheid in haar relatie tot het staatsbestel' in: *Over de geest van wetten* (Amsterdam 2006; 1748), 216-231.

Offermans, Cyrille, 'Giambattista Vico. Over oude en nieuwe barbarij' in: C. Offermans, *Het licht der rede. De verlichting in brieven, essays en verhalen* (Amsterdam-Antwerpen 2000), ???

Roest, Bert, 'Vico's pleidooi voor een methodologisch pluralisme' in: G.B. Vico, *Over aard en doel van de moderne wetenschap* (Groningen 1995; 1708), 95-107.

Simissen, Herman, 'Filosofie van de geschiedenis' in: C. Buskes en H. Simissen (ed.), *Analytische filosofie. Een inleiding* (2014 Nijmegen), 261-291.

Springer de Freitas, Renan en Ricardo Pietrobon, 'Whoever could get rid of the context of discovery/context of justification dichotomy? A proposal based on recent developments in clinical research' in: *Journal of Medicine and Philosophy* 32, 1 (2007), 25-42.

Websites

OU cursussite *De veelzijdige verlichting*.

'More Art Than Science', *A Force For Good*

<https://force4good.me/2016/08/25/more-art-than-science/>, laatst geraadpleegd op 15 december 2018.

'Rick Potion No. 9' (episode 6, season 1), *Rick and Morty*

<https://www.youtube.com/watch?v=W5JqB6e5QwU>, laatst geraadpleegd op 16 december 2018.

The History of the Distinction between the Context of Discovery and the Context of Justification, *Max Planck Institut*

https://www.mpiwg-berlin.mpg.de/research/projects/DeptII_AufrechtMonica_History, laatst geraadpleegd op 3 maart 2019.